

Gerold László

Testvérem, Joáb

Sajátos, mondhatni különös sorsot élt/él meg Gion Nándor *Testvérem, Joáb* című regénye. A Forum Könyvkiadó 1968. évi pályázatának díjnyertes műve, igen eminens mezőnyben, több nagyon jó regényt (Domonkos István: *A kitömött madár*, Tolnai Ottó: *Rovarház*, Bányai János: *Súrlódás*, Major Nándor: *Hullámok*) megelőzött, de mielőtt megjelent volna, a Forum Kiadói Tanácsának közleménye nyomán, nagy és heves polémia alakult ki körülötte, majd amikor az írók határozott kiállításának köszönve, igaz, némi jelentéktelennek mondott húzás után megjelent, szokatlanul nagy kritikai visszhangja volt, hogy azután elég gyorsan megfeledkezzenek róla, s amikor a vajdasági magyar irodalom reprezentáns műveit tartalmazó Jugoszláviai Magyar Regénykönyvtár sorozatában, több mint tíz évvel az első megjelenés után, újból kiadták, Bányai János alapos utószavával, szinte észrevétlen maradt, s utána, még az opuson belül is csak ritkán említődik, akkor is legfeljebb az egykori Joáb-ügy tárgyaként, a közelmúltban viszont több újraolvasó és újraértelmező tanulmány készült róla, felfedezték, de magyarországi recepciója továbbra sincs, holott azóta a Gion-irodalom valóban impozáns méretű lett. Adalékként szolgáljon az opust kedvelő és értően méltató tanulmányíró-kritikus vallomása: „a *Testvérem, Joábbal* nem tudtam mit kezdeni, azóta sem tettem kísérletet, hogy megküzdjek vele” (FÜZI 2005).

Irodalmunk, könyvkiadásunk alakulása alapján 1968-ban a Forum Könyvkiadó elérkezettnek látta regénypályázat kiírását (ugyanabban az évben sikeres volt a *Magyar Szó* novellapályázata, melynek első díját Gion Nándor nyerte *Olyan, mintha nyár volna* című novellájával, Bányai János [*Várakozás*] és Tolnai Ottó [*A hordár*] előtt). A meghívásos pályázat minden várakozást felülmúlt, tizenkét regény jelent meg, ami alapján Tomán László, a kiadó szerkesztője regényirodalmunk aranykoráról írt, a *Híd* egy egész számot (1970/5.) szentelt a regény, s ezen belül elsősorban a vajdasági magyar regénynek. Ebben, mintegy mellékletként, kapott helyet Bori Imre *Évek és életek* című tíz regényről írt bevezetője és kommentárokat tartalmazó, szemelvényeket közlő összeállítása (Varga Zoltán és Burány Nándor regénye később jelent meg). A számban Varga Zoltán hosszan foglalkozik Gion *Testvérem, Joáb* című regényével, amely Bányai János, Bálint István, Tomán László és Herceg János összefoglalóinak is állandó tárgya.

Hogy a tanulmányok szerzői közül Bálint István nem épp a legkedvezőbben vélekedik Gion regényéről, abban kétségtelenül, legalábbis, részben közrejátszott az előző évben lezajlott Joáb-vita is, melynek egyik erősen marxista beállítottságú cikkezője pont Bálint volt. Mielőtt megismerkednénk magával a regénnyel, lássuk előbb a körülötte zajló polémia miatt, amely itt minden addigi irodalmi vitánál hevesebb volt, beleértve a *Híd* 1950. áprilisi száma kapcsán kialakultat is, amikor tizenöt fiatal költő, novellista, kritikus az addig érvényes szocreál irodalmi kánon ellenében másféle, szubjektív hangon szólalt meg, sürgetve így az irodalomnak az ideológia hatása, befolyása alól való felszabadítását.

A vajdasági regény iránti igény a levegőben volt a hatvanas években, kivált az évtized végén, amikor ez az irodalom egészében érezhetően fellendülőben volt, illetve amikor a közelmúltban már megjelent néhány figyelmet keltő mű (Major Nándor: *Dél*, Varga Zoltán: *A méregkeverő*, Végel László: *Egy makró emlékiratai*, Burány Nándor: *Összeroppanás*), köztük Gion első könyve, a *Kételtűek a barlangban* is, hogy csak azokra utaljak, melyeket az „új” regényekről írva Bányai János is említ A „*felfedezés*” regényei című tanulmányának bevezetőjében. A várakozás ellenére a meglepetés erejével hatott a pályázat eredménye, hogy a már említettek mellett tizenkét új regény jelent meg. Ez lenne a vajdasági regény, kérdezték ugyanakkor visszahőkölve azok, akik az addigi hagyomány szerint egészen másképpen képzelték el a műfaj alakulását, netán éppen reneszánszát. Sajátos paradoxon alakult ki, megérkezett, méghozzá tömegesen, a várt új műfaj, amely azonban nem igen hasonlított felmenő ági rokonaira, például Szenteleky Kornél, Majtényi Mihály vagy Herceg János regényeire, ugyanakkor egymásra sem hasonlítottak ezek a regények, „*alig vannak közös vonásai(k), közös programról, közös célokról pedig alig beszélhetünk*”, még az sem közös bennük, amit elutasítanak, „*világuk sem közös*”. Hőseik „*teljesen ellentétes, ellentmondó, egymást kizáró világban*” mozognak, „*irányuk sem*”, „*etikai tartásuk*” (kiemelések: Bányai) sem közös. Közös viszont az a feladat, amit betöltenek, „*irodalmunk valóságos konstituálódási folyamatának*” beindítása. Megjelenésekor tehát az új regény, olvassuk a tanulmányban, jóllehet várták, „*a meglepetés ellenállásába ütközött*”, s nem azért, mert „*torkát köszörülgetve tapogatózva*” szólalt volna meg, hanem mert más volt, mint amilyennek várták. Hogy a vajdasági magyar regény más irányban szélesedik, mint a hagyomány alapján várható volt, azt elsőnek Major regénye, a *Dél* jelezte. Egyfelől mellőzte az addig alapvetőnek ítélt helyi színeket, mint valóságképünk legfőbb ismervét, mert lehet-e ott helyi színekről beszélni, „*ahol mindig mindent újra kell kezdeni (...) ahol nincs egy összetett, múltból és jövőből, történelemből és jelenből, emberi sorsok ismétlődéséből konstituálódott valóság?*” – kérdezi Bányai.

Miféle valóságot fedeztek fel számunkra akkor ezek az új regények, köztük Gion műve, a *Testvérem, Joáb*? A politikumot. Ami egykor a helyi színek volt, az most a politikum. Ez a magyarázata annak, hogy ezek a művek ellenállást váltottak ki. Azok, akik a valóságot várták, a fogalom addigi értelmében, meglepődve fedezték fel, hogy valóságként politikumot kaptak, méghozzá olyat, amely nem volt azonos az ideológia hirdette politikummal. Érthető, hogy akik a hivatalos politika oldaláról közelítettek ezekhez a regényekhez, csalódtak, s heves támadásba kezdtek, „*szélsőséges individualizmus*”-t, a valóság tagadását rótták fel, mint Bálint István, vagy a tagadással azonosított elidegenedést nehezményezték, mint Bálinttal egyetértésben Juhász Géza (*Regények az elidegenült ifjúságról*. Uo.) tette.

Ez a társadalmat óvó (ál)marxista szemlélet lehetett az alapja a Joáb-vitát kirobbantó kiadótanácsi közleménynek is, amit a tanács tagjai az irodalmi közvélemény nevében és nyomására kezdeményeztek, holott a kötet megjelenése előtt annak a bizonyos irodalmi közvéleménynek tudomása sem volt, lehetett a műről, amelynek kiadását a tanács helytelenítette.

A regénypályázat 1968 végén zárult, a zsűri (Bori Imre, Utasi Csaba és Vukovics Géza) a következő év elején (Magyar Szó 1969. jan. 12-én) tette közzé döntését, amely szerint az elsődíjas mű Gion Nándor regénye, a *Testvérem, Joáb*, a második díjat Major Nándor (*Hullámok*), a harmadikat Domonkos István (*A kitömött madár*) kapta. A zsűri (Magyar Szó 1969. jan. 14-én) és Gion (uo. 1969. jan. 16-án) elégedetten nyilatkozott a sajtónak, a díjakat átadták (1969. jan. 17-én). A könyvek szerkesztői munkálatai folytak, amikor Közlemény jelent meg a Kiadói Tanács 1969. június 24-i üléséről. A *Magyar Szó* tudósítása (1969. jún. 26-án) szerint a tanács – „*egyik-másik tagjának kivételével – nem bocsátkozott az elsődíjas regény irodalmi, esztétikai értékelésébe, hanem eszmei-politikai, társadalmi szempontokból mérlegelve megállapította, hogy általában és részleteiben kifogásolható mű*” Gion regénye, s ezért mielőtt

végleges döntést hozna, a művet „megvitatás végett a vajdasági magyar írók elé terjeszti”, s megbízta a könyvkiadót a tanácskozás összehívásával. Erre 1969. július 16-án került sor, s az írók hosszas vita után a mű megjelenése mellett foglaltak állást. A vita azonban ezzel nem zárult le, részben a *Magyar Szóban*, részben az *Új Symposion*ban folytatódott (irodalmát I.: GEROLD, 2001). A Joáb-vita több volt egy kézirat sorsáról folytatott sajtópolémiaánál, az írók, elsősorban a Symposion-nemzedék tagjai (Bányai, Bosnyák, Fehér, Gerold, Utasi), lényegében a titkon létező cenzúra ellen tiltakoztak akkor, amikor szembeszálltak a Kiadói Tanács szándékával, hogy eszmei-politikai szempontból ítélkezzen egy irodalmi mű felett.

A Kiadói Tanács a maga módján és eszközeivel a fentebb új valóságként említett politikumra reagált. Hogy ezt a maga módján tette, az szinte természetes is, ha tudjuk, hogy a tizenegy tanácstagból nyolc politikus volt, s a három irodalmár közül is másfél főleg az ideológiában volt inkább járatos, mint az irodalomban és az esztétikában. A Közlemény (Új Symposion, 51–52. szám, 1969. júl.-aug.) nyelve, érvelési módja következőképpen a politika világát, stílusát idézte. Kezdvé attól, hogy a bevezetőben, mint afféle megfélembrehozhatatlan tekintélyre az irodalmi közvéleményre hivatkozik, amelyben „egymásnak ellentmondó vélemények és értékelések” fogalmazódtak meg, s ezek késztetik arra a tanácsot, hogy „érdemben foglalkozzon” Gion regényének kéziratával és „határozzon annak kiadásáról”. Mielőtt azonban felsorolná kifogásait, siet elhatárolni magát attól, amiben, tudja, valóban nem illetékes, nevezetesen, hogy kétségbe vonja a mű és a zsűri esztétikai kritériumait, de azonnal hozzáteszi, hogy szükségesnek tartja megvizsgálni a mű „*egyres politikai-eszmei vonatkozásait*”, „különös tekintettel arra, hogy bizonyos kitételei nem kívánt következményekkel járhatnak a szerzőre és a kiadóra nézve egyaránt”. S a következő mondatban már pontosít is, mondván, hogy a „*kézirat közvetlenül reagál 1968 nyarának nemzetközi eseményeire*”. A felvezetés után következik az ideológia, amely nevében megemlíti, „*nem vitatható el az írónak az a joga, hogy véleményét formáljon az emberekről és a társadalomról*”, sőt az sem vitatható el tőle, hogy olyanakként ábrázolja a társadalmat, amilyennek ő látja, de csak addig, „*míg következtetései és általánosításai nem kerülnek ellentétbe a közösség érdekeivel*”. Giontól sem vonja meg ezt a jogot, az sem kérdéses, hogy „*az általa ábrázolt társadalmi közösségben mindenki annyira korrump és erkölcstelen-e, mint ahogyan a mű szuggerálja*”, de mint ilyen, nem jelenhet meg, mert „*miféle implikációkhoz és nem kívánt következményekhez vezetne, milyen politikai szövődeményekkel járna, ha a regény minden változtatás nélkül, betű szerint jelen formájában jelenne meg*”. Világos: cenzúrázni kell! Sugallja, ha szó szerint nem is mondja ki. Az ok, hogy vannak „*kitételei, megállapításai, tézisei, értékelései, amelyek feltehetőleg bonyodalmakat idéznének elő, minthogy a szerző – napi politikai eseményekhez nyúlva – nagyon is általánossá, egyetemes érvényűvé teszi azt, ami csak részleteiben felel meg a valóságnak*”. Majd az általános jellegű észrevételeket három pontban konkretizálja. Először: „*A regény emberi világa, amely a maga gyáva, korrump, politikailag kétszínű vezetőivel, tirannus gyárigazgatóival, a társadalom lelkiismeretét képviselő, lezüllött forradalmáraival, a »rezsim« vámszedőivel, kizsákmányolt gyári munkásaival egyoldalú – következőképp torz – képet szuggerál valóságunk egészéről*” s nem érzékelteti, sőt kirekeszti „*a társadalomban zajló egyéb folyamatokat*”. Másodsor: bár a szerző nem azonosítja magát az általa ábrázolt világgal és hőseivel, de „*nem is határolja el magát tőlük*”. Harmadsor: „*A regényben olyan külpolitikai kitételek találhatók, amelyek nem felelnek meg az ország külpolitikai érdekeinek, amennyiben sérelmesek egyes országokra és nemzetekre, másfelől pedig külpolitikánk koncepciójának helytelen magyarozatára is okot adhatnak*”. Ezek tudatában a Kiadói Tanács nem fogadhatja el a regény írói „*üzenetét*”, melynek „*nincsen művészi funkciója*”, s arra az álláspontra helyezkedik, hogy „*a szerzővel egyetértésben meg kell vizsgálni a kirívó kitételek változtatásának vagy esetleges törlésének lehetőségét*”, ami által „*nem változik meg a mű egészének koncepciója*”. Továbbá a közlemény zárótételként említi, hogy a kéziratot megvi-

tatásra az írók fóruma elé kell terjeszteni, s hogy ezt követően hozza majd meg döntését a kézirat sorsáról.

A közleményre rövid időn belül éles reagálások fogalmazódtak meg a sajtóban. Voltak, akik a misztikus „irodalmi közvéleményre” való hivatkozást kérdőjelezték meg (GEROLD, 1969; UTASI, 1969). Volt, aki az esztétika, s az autochton irodalom védelmében szólalt meg (BÁNYAI, 1969), kifogásolva a politikai ítéletmondás jogosságát, s hangsúlyozva, hogy az „író, ha valóban író, nem hallgat a jogokra (amit mások adnak neki), csak írói és emberi létének parancsoló, kényszerítő szavára, még akkor is, ha ezzel a disszidens sorsát vállalja”, továbbá, hogy nem politikai traktátumról, hanem regényről van szó, s ezért nem lehet kitételekre, értékelésekre, megállapításokra hivatkozni, valamint, hogy elfogadhatatlan az a szemlélet, mely szerint „az irodalmi műnek tükröznie kell a valóságot, mégpedig éppen úgy és olyképpen, amilyen ez a valóság”, s ostobaság arra hivatkozni, hogy egy regény valóságábrázolása romba dönti az országot. Volt, aki az etika felől közelítve a közleményhez védi meg az írot attól, hogy azonosulnia kell „holmi külpolitikai szélkakas szerepével” (BOSNYÁK, 1969), hogy hol katonai beavatkozásnak, hol csak csehszlovákiai eseményeknek tekintse az 1968 nyarán történeteket. S volt, aki szerint „Gion regényének esete eklatánsan bizonyítja, hogy a merev politikai szempontú elbírálás voltaképpen erőszakot jelent a mű integrális egésze ellen, s ugyanakkor az írói lelkiismeret semmibe vétele is” (UTASI, 1969), illetve leleplezi a tanácsot védelmező újságíró-párttitkár demagógiáját bebizonyítva, hogy mennyire álságos volt a tanács sugallata, miszerint az írók fóruma tárgyalja meg a kéziratot s annak sorsát, mivel az írógyűlés előtt a kiadó már tárgyalásba bocsátkozott a szerzővel, és igyekezett megegyezni vele, s ily módon eleve kijátszották az írókat: „jó, jó, mondjátok csak a magatokat, beszéljete kedvetekre, nekünk sikerült, amit akartunk!” (UTASI, 1969).

Nem tudni, hogy az írók felzúdulásának (a Symposium-nemzedék talán sohasem volt ilyen egységes, mint ebben a vitában! – erről maga Gion is nyilatkozott egy későbbi interjúbán: „akkor mindenki mellém állt, függetlenül attól, hogy milyen volt a személyes viszonyunk”, TRIPOLSKY, 1988) vagy Gion kompromisszumkésztségének köszönhető-e, de tény, hogy a *Testvérem, Joáb*, némi jelentéktelen retusálással (hogy ez milyen mértékű volt, az az íróknak küldött első és a könyvbeli változat összevetéséből derülhet ki) hamarosan megjelent. Csupán annak adalékeként, hogy a politika miféle eszközökkel élt, jegyzem meg, hogy a becsei Középiskolások Művészeti Vetélkedőjén mert „egy ügybuzgó helybeli politikus szimatot fogott”, megtiltotta, hogy jutalomkönyvként kiosszák Gion regényét (VARGA, 1971).

A regény körüli vita, bár lezárult, a róla készült ismertetőkben, kritikákban rendre felemlítődik.

A *Forrás*-beli kritika írója (VARGA, 1970) miután hivatkozik a Közlemény azon észrevételére, hogy „a regény torzképet szuggerál a társadalom egészéről, mintha a korrupció, a kétszínűség uralkodna, ráadásul a szerző e törvényen kívüli világtól nem határolja el magát”, hozzátérszi egyetértően: „Mondjuk meg őszintén, van is ebben a nyilatkozatban sok igazság”. Tomán László Híd-beli írását (*Olvásónapló regényirodalmunk aranykorából*. TOMÁN, 1970) azzal a kérdéssel kezdi, miért támadt „akkora zenebona” a regény körül, hogyan került sor a hajszára, miért folyt ez a „riadt akció”, aminek semmi köze az irodalomhoz, de amiről szatírárt lehetne írni, majd megjegyzi, hogy „a regény úgyszólván semmit sem veszített azzal, ami kimaradt belőle”, viszont vesztett az irodalom, mert az írók „Elvesztették az alkotói szabadság adta biztonságérzetüket”, s következésképpen „írás közben óhatatlanul arra gondolnak majd”, mindig lehet valaki, aki bármelyik alkotásból ügyet csinál, holott azt hitték, „végre elmúlt az a korszak, amikor az irodalomban lehetett »ügyeket« csinálni”.

A regény körül kialakult vita intenzitására és rendhagyó jellegére mutat, hogy évekkel, évtizedekkel későbbi tanulmányokban, összefoglalókban is felemlítődik. A regény második kiadásához írt utószó emlékeztet rá, hogy a regény hírbe keveredett (BÁNYAI, 1982),

s ezt ismétli meg a szerző kissé bővebben a Gionról írt nekrológban: „*Díjnyertes könyve mielőtt még megjelent volna, vitákba, de semmiképpen sem elsőrangúan »irodalmi«*, sokkal inkább eszmei és politikai vitákba keveredett, mert szokatlan szókimondásával, tabutémák érintésével, nem utolsósorban időszerűségével próbára tette az akkori eszmepolitikai ellenőrök tűrőképességét. Pedig akkor »hatvannyolcat« írtunk, és a diákmozgalmakban, az újbalos eszmékben mintha az elérhető szabadság halvány reménye sejlett volna fel, a kimozdulás esélye a szorongató parancsok és szabályok bűvköréből” (BÁNYAI, 2003). Míg Bányai egykori emlékeit, sőt saját aktív részvételét felidézve fogalmaz, addig, jellemzően, egy későbbi generációhoz tartozó tanulmányíró, a Joáb-ügyet a regény „*keletkezésének történelmi kontextusa*”-ként tartja fontosnak felemlíteni, amely a mű „*értelmezésének történetét is determinálta*” (BENCE, 2007).

A bírálóbizottság egységes véleményének eredménye Gion regényének első helyen történő kiemelése. Szinte megegyezik a három zsűritagnak a regényre vonatkozó nyilatkozata. Bori Imre szerint a *Testvérem*, Joáb a pályázati művek között a legharmonikusabb, melynek szerzője „*leginkább regényírói eszközök segítségével állította élénk a világnak egy a teljességet idéző képét, a korszerűséget nem csak formanyelvével és szemléletének jellegével, hanem hétköznapi értelemben vett aktualitásával és angaszaltságával is képviselve*” (BORI, 1969). Utasi Csaba számára a kiemelt öt regény, melyeket regényírásunkban ő korszakhatárnak lát, erénye, hogy „*a mai létproblémákból ragadtak meg valamit*”, kivált az elsődíjas mű, amely „*a legteljesebb mértékben tiszta próza, szépirói alkat műve, és emellett szerencsésen aktuális is, meg jó arányérzékkel készült*” (UTASI, 1969). A zsűrit követően nyilatkozó Gion így foglalta össze, mit tart fontosnak regényével kapcsolatban: „*...megírása előtt már többször is hangsúlyoztam, hogy szeretnék időálló irodalmi alkotásban feldolgozva látni egy nagyon is aktuális, szinte újsághírszerűen aktuális és jelentős eseményt. Erre a lapra játszottam, összekapcsolva egy elvontabban megfogalmazott jelenséggel, tudniillik mindig foglalkoztatott a lelkiismeret-furdalás nélküli emberi és erkölcsi lezúllás problematikája, amelyet irodalmi alkotások zömében mindig meghasonlás követ, főként a főhős személyét illetően. Allítom, hogy különösen napjainkban ez egy olyan jelenség, amit már szinte természetesen lehet venni, s azt hiszem, írni is kell róla*” (GION, 1969). A regényidő és a megírás ideje az író szándéka szerint teljes mértékben megegyeznek, fedik egymást. Hogy ehhez háttérül szolgálhattak az éppen zajló nemzetközi események, a 68-as diákmozgalom és Csehszlovákia megszállása (ez utóbbinak előszelét Gion személyesen megtapasztalhatta, amikor július derekán egy hétig a csehszlovákiai magyar értelmiségiek Nyári Ifjúsági Találkozóján vett részt, amiről az *Új Symposion* 41. számában riportban számolt be), amit ő jó érzéssel háttéreseményként beépített a regényébe, mert úgy érezte, hogy ezek felgyorsítják az erkölcsi zúllás ábrázolandó folyamatát. Arra nyilván nem gondolt, nem is gondolhatott, hogy többek között majd éppen ezek a vonatkozások idézik elő a cenzúrázás szándékát, lesznek a Joáb-ügy kiváltói. Majd két évtized távlatából visszaemlékezve a nem kevés bajt hozó regényre gondolva már az írói öntudat magasságából így látta a *Testvérem*, Joáb szerepét saját pályája alakulásában: „*Ha komolyan akarom művelni az írásomat, és ha komolyan akarom venni magamat, ajánlatos ahhoz a világhoz fordulni, amit nemcsak könyvekből és festmények reprodukciójából ismerek (...) azt hiszem, igazam volt. Mert ennek a világnak a magva adva volt, megformálódott még a régen átvirrasztott szenttamási éjszakákon, és azóta is mágnesként magára ragasztotta az újabb eseményeket. Otthon vagyok benne (...), talán tudok írni róla, sőt, esetleg alakíthatom is szerény írói eszközökkel és tekintéllyel.*” A Joáb-történetben „*még csak a peremét*” kaparászta meg, de hogy „*botrány keveredett belőle*”, az meggyőzte, hogy jó irányba fordult. Ezt támasztották alá Gion további szenttamási művei, az *Ezen az oldalon* és az interjú adásakor még trilógiának nevezett *Latroknak is játszott*, melyekben „*már teljességgel bejött Szenttamás, az igazi és az enyém, ami nem mindig ugyanaz, de eléggé összemósódnak és jól megférnek egymással*” (FÜZI, 1998).

A *Testvérem, Joáb* színhelyei nem azonosíthatók szenttamási részletekkel, annak ellenére, hogy ezekben akár későbbi Gion-művek színhelyeire ismerhetünk, tény azonban, hogy ahogy a *Kétéltűék...*, az *Ezen az oldalon*, a *Latroknak is játszott* s Gion más műveiben, itt is egy zárt közösség világa elevenedik meg, ami egyértelműen jelzi, Gion rátalált arra a mikrokozmoszra, amelyben honos, s amelynek szereplőiről és eseményeiről a legtöbb információval rendelkezik ahhoz, hogy ezeket irodalomná formálja.

Hogy a *Joáb* cselekményének színhelye Szenttamás vagy más helység, az egyfelől valóban mellékes, mivel az alapproblémát, az erkölcsi züllést, a korrupciót a maga elvontságában és általánosságában nem szükséges konkrét, felismerhető településhez kötni, másfelől azonban mégis figyelmet érdemel, mivel jelzi, hogy Gion más regényírókhoz (Major, Végel) hasonlóan felfedezte az itteni világra jellemző kisvárost, amely egykoron Kosztolányi Dezső *Pacsirtájának* volt a helyszíne, ahogy erre Bányai is utal. Ez a világunkra, életformánkra jellemző tér a „*már nem falu, de még nem város*”. Az a „*Kietlen vákuum, amelyben a léptek nem visszhangzanak, amelyben a sorsokon salétrom üt ki, amiben a hősök már eleve, szinte fatalisztikusan elveszettek. Egy senkiföldje-világ, ami mégis az egyetlen igaz és reális színhelye lehetne irodalmunknak*” (BÁNYAI, 1970). Ez az átmeneti életter mutatkozik a legalkalmasabbnak az átmeneti életforma és kor viszonyainak, szereplőinek ábrázolására. Erről Gion-tanulmányában Féja Géza ír, aki szerint a regény társadalmi ideje azt a közteséget idézi, amelyben „*a polgári életforma már régen túlhaladottá vált*”, holott „*nem ment végbe komoly polgárosodás*” (FÉJA, 1975). Ha, mint általában a társadalmi regényekben, a *Joáb*... esetében is bizonyos külön világ létezésére kérdezzünk, akkor ez az életter ebben a se város, se falu közteségben keresendő, található, amely a Gion-opus állandó színhelye lesz, már sokkal felismerhetőbben, mint a *Testvérem, Joáb* tanúsítja.

Gion Nándor pályadíjnyertes regénye alapfokon két vonatkozásban jelentett, hozott újat a vajdasági magyar prózában. Társadalomábrázolás tekintetében és esztétikai vonatkozásokban.

Az előbbiről már a Kiadó Tanács közleménye kapcsán esett szó. A regény társadalmi időszerűsége a hatvanas évek társadalmi torzulásainak leképzéséből adódott. Olyan világ, amelyben burjánzik a korrupció, az önös érdek, amelyben az emberek igyekeznek felszívódni, ahelyett, hogy lázadnának, vagy legalább tiltakoznának, igyekeznek beépülni az adott társadalmi struktúrába, ha ez nem sikerül, mert nincs rá módjuk vagy képtelenek rá, akkor magányosak maradnak, vegetálnak. Ilyen világot és ebben a világban létező emberi kapcsolatok modelljét hozza létre a regény szereplőegyüttesével Gion. Mégpedig szinte a dokumentumok puritánságával, tényszerű közlésmódján, tárgyilagosságával. Nyilván ezért váltott ki nagyobb felháborodást, tűnt provokatívabbnak, mint amit a téma kiválthattott. Valóságként s nem regényként olvasták. „*Nem vették figyelembe, hogy itt regényről van szó, amelynek (természetesen) meghatározott relációi vannak a hétköznapi világ felé, de egyúttal ugyanolyan mértékben vannak relációi a regénykérdés felé is, hiszen ezek a kérdések éppen olyan valóságosak, mint az, hogy egy építkezés-ellenőr korrumpálódhat*” (BÁNYAI, 1982).

Ezt a befogadói tévedést példázza az az igyekezet, amely a mű címét és a Joáb nevet próbálta értelmezni. Varga Zoltán például hosszas bibliai fejtegetésbe kezd, hogy végül megállapítsa a név ősi vonatkozásának „*nem sok köze van*” (VARGA, 1970) a regényhez, s különben is, ki hallott már errefelé erről a névről, amely az itteni embereknek semmit sem jelent. Ebben persze igaza van, de a regény szempontjából ez éppenséggel semmit sem jelent. Sokkal célravezetőbb Bence Erika értelmezése, amely a címet egységes szintagma-ként fogja fel, s háttérnarratívaként értelmezi. Szerinte a cím mindkét eleme „*keresztény mitológiai tartalmakra (a [Káin-] testvérség és a Joáb-történet) irányítja figyelmünket*”, kiegészítve ezt azzal, amit a regényből tudunk meg, hogy „*a háború előtt így hívták a környék leggazdagabb földbirtokosát, aki visszaélt hatalmával*” (BENCE, 2007). Ha a cselekmény viszonylatá-

ban végiggondoljuk a regény címét, akkor kialakul a cím értelmezésének lehető menete. Volt egy földbirtokos, aki a hatalom tudatában önző módon viselkedett, idővel feltűnt egy városelnök, aki hozzá hasonlóan viselkedett, visszaélt hatalmával, természetes, hogy a köz őt Joábnak nevezte (valójában Milačkinak hívják!), hogy a történetben van egy másik Joáb is, Joáb II., a kocsmáros, aki valamikor nagykutya volt, gyanús körülmények között meggazdagodott, s most játssza a segítőkész testvért, például Török Ádámmal, vagy a nála pincéreként alkalmazott Opáttal szemben, az csak megerősíti a Joábokra jellemző magatartás gyakoriságát, a címben szereplő testvérem szó pedig a regény főszereplőjére (is) értendő, aki a helyi kis és nagy Joábok mellé züllik, korrupcióban lesz a testvérük. A primer Joáb-történet Gionnál tehát többszörösen módosul, lokális jegyeket vesz fel, helyi tartalmat kap.

Ha már a regény címében szereplő nevet említettük, akkor, ezzel összefüggésben, a többi szereplő nevére is utalhatunk, mivel mindegyik afféle beszélő név, eleve, már említéskor sajátos kontextusba hozza viselőjét. A főszereplő Tom, azaz Tamás, a névhez a kételkedést társítja a szóhasználat. Ez Gion hőisére inkább a bizonytalanság értelmében érvényes. Török Ádám neve a kiűzetésre utal, nem véletlenül, vele valóban az történt, hogy előbb a hatalom kegyeltje, majd miután rájön a hatalmat bitorlók galád, önző viselkedésére, kiszorul a hatalomból; megmarad örök idealistának. Az sem véletlen, hogy folyón túl a jóságot megtestesítő, szájharmonikázó fiú névtelen. A Nyugatról haza-hazalátogató vendégmunkás barátot Fehér Lónak nevezik, utalva az ismert whiskymárkára. Mária, Tom elhagyott kedvese az ártatlanság és a szenvedés megtestesítőjeként bibliai reminiscenciákat hordoz, Zsuzsanna neve pedig, akihez Tom vigasztalódni jár, a bibliai történet szerinti feslett nőt idézi, s regénybeli szerepe is ennek megfelelő. Nem hagyható említés nélkül Tom barátjának, Kovács Palinak neve sem. Magyar tucatnév, amely itt sajátos jelentéssel bír: regénybeli viselője apját a negyvennégyes megtorlások vesztette el, és ő esténként Joáb II. kocsmájában a rendszeres vörösbor és sült hal rendelésekor a megalázásig kínozza Opátot, a sánta pincért, aki akkor rendőrfőnök volt.

Amint a nevekből is kitetszik, Gion regényének szereplői, mint a mesehősök, két csoportba sorolhatók, a jók és a rosszak közé, ez az oppozíció későbbi műveire is jellemző. Tom, a főhős a két csoport között foglal helyet. Ő az egyetlen, aki változik, a többiek a történetben változatlanok maradnak, mire a regényben találkozunk velük, már kialakult egyéniségek, vagy erkölcsileg züllöttek, vagy áldozatok. Tom változik ugyan, fokozatosan elnyeli az erkölcsi mocsár, de róla mint emberről lényegében nem tudunk meg sokat. Ő ugyan a regény főszereplője, de a történet nem róla szól, ő csak az a bizonyos példa, amin az író bemutatja a korrumpálódás folyamatát. Ezzel magyarázható, hogy Gion Tom esetében sem ad pszichológiai elemzést. Tomnak igazán nincs is lelki élete, mert például az idegbeteg Máriaéhoz való viszonyára sem a főszereplő lelki világának árnyalása érdekében van az írónak szüksége, hanem azért, hogy mintegy illusztrálja Tom erkölcsi züllésének egyik dimenzióját. Két jelenet mégis van a regényben, amelyekben érezni, hogy ennek a fiatalembernek szíve van, ez a vágóhídi és játékgári epizód (számomra ez a regény két legremekebb részlete!). Az elsőben a birkák leölésének vagyunk a szemtanúi, annak a döbbenetes pillanatnak, ahogy a birkák némán, sorsukat túrva mennek a halálba, „*az ártatlanságnak semmi esélye sincs*” (POMOGÁTS, 2000), a másodikban pedig az idealista Török Ádám arra vállalkozik, hogy a játékgár sztrájkoló munkásait rábeszéli, folytassák a munkát, kihozatja a gyárban készült műanyag mesefigurákat, s ezekre mutatva, hivatkozva beszél a hitről, de ezzel nemhogy meggyőzné az elkeseredett munkásokat, akik az embertelen munkakörülmények miatt tiltakoznak, hanem felbőszíti őket, s hozzávagdossák a bábukat, csúnyán megsebesítik. Tom mindkét epizódnak szemlélője, jelen van, bár véleményét nem nyilvánít, érzelmileg nem

nyilatkozik meg, Gionnak mégis sikerül érzékeltetnie a döbbenet kiváltotta, benne levő együttérzést. Az író ebben a két jelenetben is megmarad a tárgyilagos tényközlő, ahogy Bori írja az „informátor” (BORI, 1969) szerepében. Ezzel az írói eljárással magyarázható, hogy Tom esetében tévedés lenne katarzist kérni számon, mivel ezt lélektanilag semmi sem indokolja, ahogy azt sem, hogy Tom esetében tragédiáról beszéljünk, annak ellenére, hogy semleges szereplőből negatív szereplővé sülyed. Talán még az sem áll, amit alapos elemzésének zárórésében Bori említ, miszerint „Gion hétköznapi tragédiát írt meg”, inkább helytállóbbnak érzem azt az észrevételét, amely szerint Gion regényét, annak alapján, „hogyan válik társadalmi helyzete kényszeréből következően s a külső és belső körülmények összjátékának hatása alatt” negatív hőssé, „Bátran lehetne (...) irodalmunk »érzelmei iskolájának« tartani, egy fiatalember élettörténeteként értelmezni, akinek lelkéért jó és gonosz erők egyaránt megküzdenek, hogy végül is a gonosz iránt mutassa ki rokonszenvét” (BORI, 1969).

A választott téma rendhagyósága mellett a regény esztétikai szokatlansága is provokatív volt. Azzal provokált, hogy „A »költői« vagy a »regényes« regénynél megállapodott ízlésünkkel áll (...) szemben a Testvérem, Joáb” (BORI, 1970).

Hogyan? Milyen eszközökkel?

Természetesen elsősorban a nyelv útján, segítségével, amint erről a könyvről írt kritikák, elemzések rendre beszámolnak. Herceg János például – aki nem kimondottan lelkesedik Gion regényéért, elsősorban a hagyományos cselekményességet hiányolja – arra kéri az olvasót, legyen türelme, mert türelemre van szükség, hogy megszokja ezt a „taplóúzi próza”-t, ami „nagyon is illik az író mondanivalójához” (HERCEG, 1969). Hogy ennek a szárazságnak, sivárságnak miben és hogyan van köze a regény világához, arról részletes, példás elemzésében Bori Imre ír. Ő abból indul ki, hogy Gion a tényközlésre alapuló tárgyilagosság hangját választotta, amint már említettem, hogy elsősorban az olvasó informátora kíván lenni, következőképpen kerüli a költőiséget, nem színez, csak közöl, „szemmel láthatóan a hétköznapiak sajátosan »hétköznapi« irodalmi megjelenítési formáját keresi (...) A közömbösség szürke színeivel dolgozik (...) Szürke mellé szürkét rak (...) úgy látszik, nem érdeklődik más, mint amit a szem és a fül közvetíthet” (BORI, 1969). S ezért bár a hagyományos olvasói elvárás szerint szegénynek mondható, lényegében azonban találó, célravezető. Életszagú, akár újnaturalizmusnak is nevezhető stílusa elfogadhatóvá teszi a motívumok és a szókapcsolatok meg a szavak ismétlődését, ami vitathatatlanul monotoniságot eredményez, de ennek tartalmi oka, magyarázata van. A nyelv, a stílus sivársága annak a világnak a leképezése, amelyről a regény szól.

A sivár nyelvvel, a redukált stílussal Gion két feladatot old meg. Egyfelől légkört teremt, másfelől pedig realitásigényét demonstrálja. A tudatosan vállalt és alkalmazott stiláris eszköztelenség, miközben megteremti a vidéki életre jellemző szenvtelenség, eseménytelenség légkörét, az állóvízlét mozdulatlanságát idézi, egyszersmind jelzi azt is, hogy az érdektelen felszín alatt felforrósított energiák működnek (GEROLD, 1970), s keresik a kitorés útjait, lehetőségeit, ezeket nyitják meg az aktuális társadalmi és (kül) politikai adottságok. Az ábrázolt világ realitását Gion nyelvi realitással fejezi ki, „a regény nyelve egészében fedi a regényben közölt jelenségeket, helyzeteket, állapotokat”, írja kritikájában Bányai. Ez a gioni realizmus lényege. A Gion-próza realizmusát a nyelv teremti meg. „A szóközegben megteremtett realitáskép, a szavak szocializálódása az, ami Gion Nándor regényét realista alkotásként minősíti, nem pedig a teljes ember vagy a típus. Az itt és most kérdése is a szó kérdése, az elkötelezettség is a szó problémája. Mert hogy regényről van szó” (BÁNYAI, 1970). Ennek tükrében helyénvaló az a megjegyzés, hogy bár a „regény első személyben íródott, de sohasem az író beszél” (TOMÁN, 1970). A keveré nyelv, a magyartalanságok, a pongyola stílus nem Gioné, hanem a regény szereplőié.

Ahogy a regény rendhagyó jellegét a kritika tartalmi, tematikai és nyelvi vonatkozásokban látta, ismerte fel, ahhoz hasonlóan hivatkoznak a regénnyel kapcsolatos „rokonságra” is. Tartalmi tekintetben Móricz Zsigmond *Rokonokját* említik olyan közéleti regényként, amely példa lehetett Gion számára (VARGA, 1970). Aki viszont „»neorealista« látásmódot és regénytechnikát” említ, az a hatvanas évek magyar prózairodalmára, Sánta Ferenc, Galgóczi Erzsébet, Fejes Endre, Somogyi Tóth Sándor, Végh Antal, Moldova György, Szakonyi Károly, Gáll István regényeire, novellásköteteire asszociál, mondván, hogy Gionhoz hasonlóan „Ezek az epikai alkotások általában a társadalmi környezetben tapasztalt visszásságokkal, az erkölcsi züllés jeleivel foglalkoztak, a magyar elbeszélőirodalom valóságábrázoló hagyományai jegyében alakították ki narrációjukat” (POMOGÁTS, 2000). Azok viszont, akik a világirodalmi „rokonságot” fedezik fel, Hemingwayre, illetve az ún. „farmernadrágos prózára” hivatkoznak. Hemingwayre a Gionnál is használt ismétlődő, rövid, szinte tő- vagy egyszerű mondatos, kérdés-felelet típusú mondatok alapján gondoltak, a farmernadrágos prózára, bár Gion „hősei nem viselnek farmernadrágot, hanem nyakkendőt kötnek, mielőtt a kocsmába mennének”, pedig „mindenekelőtt a beszédmód és a nyelvhasználat”, illetve „a »jeans-próza« rendező elveit” alkalmazó eljárásában ismernek, hangsúlyozva, hogy ezeket Gion „nem »kívülről« hozta be” regényének világába, „hanem egy sajátos életanyagból sarjasztotta ki” (BÁNYAI, 1982).

Végezetül, lévén, hogy a *Testvérem, Joábnak* a sok vihart kavart első után volt egy második kiadása is, illetve, hogy manapság újraolvasási érdeklődéssel fordulnak felé, ejtsünk néhány szót a regény utóéletéről. A második kiadáshoz utószót író Bányai János említi, hogy a mintegy évtizeddel későbbi olvasási élmények eltéréseket mutatnak az egykori olvasói élményekkel szemben, „ma is éppen olyan meggyőző”, de „más fényben mutatkozik meg”, jöllehet „már akkor felismert hibái mostanáig nem tűnhettek el”. Egykori „szokatlanságai” mellékesek lettek, időszerűsége „lapszélre szorult”. Nem mintha az egykori társadalmi vagy politikai kérdések megoldódtak volna, de már nem provokál, mert „az akkori hétköznapoknak Gion regényénél sokkal jobb dokumentumai vannak periratokban, sajtóban, szociológiai felmérésekben” (BÁNYAI, 1982). Ezzel a felismeréssel hozható kapcsolatba az a vélekedés, hogy a regény huszonegyedik századi olvasója már nem látja sem provokatívnak, sem ellenregénynek, „átalakultak, módosultak azok az értékkategóriák is, amelyekkel a regénybeli antihősök oppozícióban álltak” (BENCE, 2007). Aki egykori kritikáját szembesíti a mű három évtizeddel későbbi újraolvasásával, az úgy látja, hogy Gion „nagyon is hiteles látéleletet adott arról, hogy a jugoszláviai politikai rendszer a felbomlás felé halad” (POMOGÁTS, 2000), nem mintha ezt Gion tudhatta volna.

JEGYZETEK

BÁNYAI 1969 – BÁNYAI János, *Reinkarnáció, avagy mit rejteget egy gondolatjel*. Új Symposium 1969/51–52.

BÁNYAI 1970 – BÁNYAI János, *A „felfedezés” regényei. Jegyzetek irodalmunk új regényeiről*. Híd 1970/5.

BÁNYAI 1982 – BÁNYAI János, *Utószó. Testvérem, Joáb*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982

BÁNYAI 2003 – BÁNYAI János, *Gion Nándor 1941–2002*. Holmi 2002/10.

BENCE 2007 – BENCE Erika, *A nevek jelölte tér Gion Nándor Testvérem, Joáb című regényében*. Híd 2007/8.

- BORI 1969 – BORI Imre, *Kellemes meglepetés. A zsűri tagjai nyilatkoznak a regénypályázatról.* Magyar Szó 1969. jan. 16.
- BORI 1969 – BORI Imre, *Kommentárok egy regényhez. Gion Nándor: Testvérem, Joáb.* Új Symposion 1969/51–52.
- BORI 1970 – BORI Imre, *Testvérem, Joáb.* Magyar Szó 1970. márc. 1.
- BOSNYÁK 1969 – BOSNYÁK István, *Diplomáciai „etika” és értelmiségi etika.* Új Symposion 1969/51–52.
- FÉJA 1975 – FÉJA Géza, *Gion Nándor.* Kortárs 1975/1.
- FÜZI 1998 – FÜZI László, *„Nincs időm észrevenni a történet eltűnését”.* Forrás 1998/11.
- FÜZI 2007 – FÜZI László, *„A lét örök meséi”.* Gion Nándor kései elbeszéléseiről. Forrás 2007/7.
- GEROLD 1969 – GEROLD László, *Véleményem a Közleményről.* Új Symposion 1969/51–52.
- GEROLD 1970 – Gerold László, *Szenotelenség és légkör.* Gion Nándor: *Testvérem, Joáb.* Új Symposion 1970/58.
- GEROLD 2001 – GEROLD László, *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon 1918–2000.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001
- GION 1969 – GION Nándor, *Egy dicséret visszautasítása.* Magyar Szó 1969. aug. 17.
- HERCEG 1969 – HERCEG János, *Hazai tükrökben.* 7 Nap 1969. jún. 20.
- POMOGÁTS 2000 – POMOGÁTS Béla, *A bárányok hallgatása. Gion Nándor Testvérem, Joáb című regényéről – egykor és most.* Hungarológiai Közlemények 2000/2.
- TOMÁN 1970 – TOMÁN László, *Olvasónapló regényirodalmunk aranykoráról.* Híd 1970/5.
- TRIPOLSZKY 1988 – TRIPOLSZKY László, *Kisebbség, többség, emberség.* Népszabadság 1988. nov. 5.
- UTASI 1969 – UTASI Csaba, *Kellemes meglepetés. A zsűri tagjai nyilatkoznak a regénypályázatról.* Magyar Szó 1969. jan. 16.
- UTASI 1969 – UTASI Csaba, *Felszólalás.* Új Symposion 1969/51–52.
- VARGA 1970 – VARGA Imre, *Gion Nándor két regényéről.* Forrás 1970/4.
- VARGA 1970 – VARGA Zoltán, *Testvériünk, Joáb.* Híd 1970/5.
- VARGA 1971 – VARGA Zoltán, *A Testvérem, Joábról és a butaságról.* Híd 1971/5.